

Karol Łopatecki

<https://orcid.org/0000-0002-7921-9421>

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku

Rzeczywistość sądowo-prawna jednodorców w świetle dzieła Wincentego Dunin-Marcinkiewicza *Pińska szlachta**

Zarys treści: W artykule dokonano analizy historyczno-prawnej rzeczywistości ukazanej w utworze Wincentego Dunin-Marcinkiewicza *Pińska szlachta*. W szczególności przedstawiono sytuację jednodorców i kondycję społeczno-prawną tego środowiska. Dzieło powstało w 1866 r. i ukazuje rzeczywistość zdeklasowanej szlachty, która po 1831 r. trafiła do grupy społecznej jednodorców. Miała ona własne prawa i obowiązki, które plasowały ją pomiędzy dworostwem a chłopstwem. Według dzieła Dunin-Marcinkiewicza ta grupa społeczna charakteryzuje się bardzo niską kulturą prawną. Są to ludzie w pełni podporządkowani władzy rosyjskiej, dzięki funkcjonowaniu sądów ziemskich, przystawów stanowych oraz administracji gminnej. Zaakcentowany został problem braku jakichkolwiek zasad praworządności stosowanych w organach sądowo-policyjnych oraz daleko posuniętej korupcji.

Outline of content: The article presents an analysis of historical and legal reality depicted in Wincenty Dunin-Marcinkiewicz's work *The Nobility of Pinsk*. In particular, the situation of the so-called *odnadvortsy* is described with the social and legal condition of this social group. The work was written in 1866, and it reflects the situation of the degraded nobility who after 1831 was ranked as the 'owners of one homestead'. They had their own laws and duties that placed them between the *dvorians* and the peasantry. According to Dunin-Marcinkiewicz's work, this social group was characterised by a very low legal culture. They were people fully subordinated to the Russian authority, thanks to the functioning of land courts, court *pristavs*, and local administration. The text emphasises the problem of the lack of any rules of law applied in judicial and police organs as well as widespread corruption.

Słowa kluczowe: jednodorcy, Wincenty Dunin-Marcinkiewicz, sądownictwo rosyjskie w XIX w., kultura prawna, korupcja, szlachta w XIX w., tradycja Wielkiego Księstwa Litewskiego

Keywords: *odnadvortsy*, Wincenty Dunin-Marcinkiewicz, Russian judiciary of the 19th c., legal culture, corruption, nobility in the 19th c., tradition of the Grand Duchy of Lithuania

* Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego pt. „Nierówności ekonomiczne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i ich społeczno-polityczne konsekwencje” przyznanego przez Narodowe Centrum Nauki (numer rejestracyjny 2018/31/D/HS3/00904). Wyrażam podziękowanie za udzieloną pomoc dr. Vadzimowi Anipiarkou.

Każdy naród wykorzystuje kod kulturowy, który wyróżnia go spośród innych nacji¹. Ogromną rolę odgrywają dzieła, które poprzedzały lub związane były bezpośrednio z kształtowaniem się nowoczesnej narodowości. Z tego powodu w Polsce do kanonu zaliczono liczne dzieła romantyczne z *Panem Tadeuszem* Adama Mickiewicza na czele. Z perspektywy narodu białoruskiego analogiczna rola przypada twórczości Wincentego Dunin-Marcinkiewicza². Obecnie w Polsce mało osób zna tego twórcę, tymczasem za naszą wschodnią granicą to autor bardzo rozpoznawalny, jego utwory są wciąż aktualne – dzieła wznawiane, a sztuki grane i cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem³. O roli tej postaci w kształtowaniu się współczesnego narodu białoruskiego świadczy fakt odsłonięcia na pl. Wolności w Mińsku wspólnego pomnika Stanisława Moniuszki i Wincentego Dunin-Marcinkiewicza (il. 1)⁴.

Tytułowy utwór ma wyjątkowy, z perspektywy historyczno-prawnej, charakter. Cała niemal fabuła rozgrywa się podczas śledztwa, a następnie procesu sądowego, które to czynności odbywają się w nienazwanym (zatytułowanym „O.”) zaścianku szlacheckim w powiecie pińskim. Z upoważnienia pińskiego sądu ziemskiego przyjeżdża tam przystaw stanowy⁵, który przeprowadza śledztwo, a następnie sądzi w sprawie o pobicie i znieważenie. Analizując ten utwór, staram się scharakteryzować go w ujęciu historyczno-prawnym, co pozwoli ocenić kulturę prawną

¹ Szerzej o kulturze narodowej i jej ulokowaniu pomiędzy sferą alienacji i uniwersalizacji zob. A. Szpociński, *Antoniny Kłoskowskiej koncepcja kultury narodowej jako źródło inspiracji*, „Kultura i Społeczeństwo” 55 (2011), nr 2–3, s. 73–82.

² Zob. *U 25-letniuju hadauščtnu śmierci W. Dunin-Marcinkiewiča*, „Naša Niwa” 5 (1910), nr 48, s. 721–722. Znamiennym wydarzeniem było przetłumaczenie przez Wincentego Dunin-Marcinkiewicza dwóch ksiąg *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza na język białoruski w połowie XIX w. Niestety cały nakład wydanego w Wilnie w 1859 r. dzieła został przez władze carskie skonfiskowany i spalony. J. Januszkiewicz, *Pierwszy antykolonialny utwór białoruskiego komediopisarstwa, albo z kogo się śmiejemy?*, w: В. Дунін-Марцінкевіч, *Пінская шляхта*, [пер. на англ., беларус., нямец., пол. і рус.], уклад. Я. Янушкевіч, Мінск 2008, s. 18.

³ Narodowy Teatr Akademicki im. Janki Kupały w Mińsku gra *Pińską szlachtę* w reżyserii Mikołaja Pinihina od 25 maja 2008 r. Scenografię przedstawienia wykonała Olga Matskiewič, za choreografię odpowiada Ludmiła Fadeeva, muzykę przygotował Andrew Zubrich. Zob. http://kupalauski.by/performances/large_stage/pinsk-nobility/?afisha=33092 (dostęp: 27.06.2019). Szerzej o adaptacjach teatralnych dzieł Dunin-Marcinkiewicza w tym teatrze zob. Ц. Палынская, *Драматургічныя творы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча на сцэне тэатра імя Янкі Купалы*, w: *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і працэс міжславянскіх літаратурных узаемасувязяў. Матэрыялы V Міжнародных Ракаўскіх чытаньняў (в. Пяршаі Валожынскага раёна, 20 чэрвеня 2004 года)*, Мінск 2005, s. 62–67.

⁴ Warto odnotować również odsłonięcie w 2008 r. tablicy poświęconej autorowi w Bobrujsku w kościele pw. Niepokalanego Poczęcia NMP. Na tablicy zapisano: „Году гасподняга 1808 дня 4 лютага ў Бабруйску быў ахрышчаны Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч”. Zob. <https://www.svaboda.org/a/873132.html> (dostęp: 27.10.2019).

⁵ W języku polskim urząd ten czasem określany był jako „asesor cyrkułowy”, „naczelnik cyrkułu” lub „przystaw sądowy”. Z. Sawaniewska-Mochowa, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej*. *Słownictwo*, Warszawa 1990, s. 95, 206.

1. Pomnik Wincentego Dunin-Marcinkiewicza i Stanisława Moniuszki na pl. Wolności w Mińsku, fot. Karol Łopatecki

szlachty zdeklasowanej (jednodworców)⁶, urzędników, a także osób pełniących funkcje policyjne. Podjęta zostanie analiza zjawiska zaakcentowanego przez Jazepa Januskiewicza, który oprócz problemu degradacji miejscowej szlachty i łapówkarstwa przedstawiciele państwowych poruszył jeszcze jedno zjawisko – rolę prowokacji rosyjskiej w skłócaniu mieszkańców ziem dzisiejszej Białorusi⁷.

Wincenty Dunin-Marcinkiewicz (23 I 1808 – 29 XII 1884) pochodził z drobnej, katolickiej rodziny szlacheckiej, wywodzącej się z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po ukończeniu szkoły powiatowej w Bobrujsku w 1824 r. przeniósł się do Wilna, gdzie uczył się w szkole wydziałowej. Następnie rozpoczął studia medyczne w Petersburgu, które jednak porzucił. W 1827 r. udał się do Mińska, gdzie rozpoczął pracę w katolickim konsystorzu, którą zakończył 12 lat później (ostatnią jego czynnością było uporządkowanie archiwum). Równocześnie w latach 1829–1834 pracował w sądach i urzędach magistratu. Prawdopodobnie zaangażowany był również w działalność fałszowania dokumentów, w szczególności dotyczących wyvodu szlachectwa. Oskarżano go o to w latach 1835, 1844, a nawet na podstawie tych zarzutów został tymczasowo aresztowany. Nie skazano go jednak, a działalność

⁶ Zob. L. Zasztowt, *Koniec przywilejów – degradacja drobnej szlachty polskiej na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w latach 1831–1868*, „Przegląd Wschodni” 1 (1991), z. 3, s. 617–637. Szlachta pińska była bardzo liczna i na tle dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego uboga. W ujeździe pińskim, w 1863 r., aż 86% stanowiła szlachta okoliczna, czyli taka, która zamieszkiwała tzw. okolice. J. Sikorska-Kulesza, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Pruszków 1995, s. 66–67, 100.

⁷ J. Januskiewicz, *op. cit.*, s. 20.

ta pozwoliła mu na znaczne wzbogacenie się, czego efektem był zakup w 1840 r. położonego nieopodal miasta majątku Lucynka. Osiedlił się tam i już rok później założył teatr aktorski, a także zaangażował się w tworzenie szkolnictwa białoruskiego. Do 1858 r. pełnił funkcję deputata szlacheckiego w Mińsku⁸.

Przed wszystkim Wincenty Dunin-Marcinkiewicz na kartach historii zapisał się jako współtwórca literatury białoruskiej. Ten przedstawiciel stanu szlacheckiego o dwuszczeblowym systemie tożsamości wspólnotowej – narodowości polskiej i litewskiej tradycji państwowej – wykorzystywał kod kulturowy Wielkiego Księstwa Litewskiego. W *Pińskiej szlachcie* pamięć o Rzeczypospolitej Obojga Narodów była wciąż żywa, co objawiało się wspólną pamięcią historyczną. Na łamach tego dzieła szlachta wspominała bitwę pod Kircholmem (1605) wygraną przez Jana Karola Chodkiewicza czy bitwę pod Połtawą (1709), która była przełomowym momentem wielkiej wojny północnej⁹. Aby zobrazować złożone i wielokulturowe środowisko guberni północno-zachodnich, pisarz wykorzystywał element językowy. Chłopi w jego dziełach używają języka białoruskiego, szlachta posługuje się językiem polskim lub dialektem białoruskim, natomiast przedstawiciele władz stosują język rosyjski. Autor chętnie akcentuje również różnice obyczajowe i folklorystyczne¹⁰.

Dunin-Marcinkiewicz swą pierwszą książkę, napisaną w zasadniczej części w języku polskim, wydał w 1846 r.¹¹ Autor w kolejnym dziele – *Hapon*, opublikowanym w okresie wojny krymskiej (1855 r.) – uzyskał już zgodę cenzury na wydanie w języku białoruskim¹². Od tego momentu rozpoczął płodną twórczość, a swoje dzieła w ogromnej większości pisał w języku białoruskim¹³. Był pierwszym pisarzem białoruskim charakteryzującym się oryginalną i różnorodną, pod względem form

⁸ J. Gołąbek, *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz. Poeta polsko-białoruski*, Wilno 1932; 3. Дрозд, *Таямніцы Дуніна-Марцінкевіча*, Вільня 2018; R. Ziemkiewicz, *Wincuk Dunin-Marcinkiewicz, jeho życie i literaturnaje značennje*, „Naša Niwa” 5 (1910), nr 48, s. 722–724; C. Gajkowska, *Dunin-Marcinkiewicz Wincenty*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, z. 4, Wrocław 1974, s. 588–589; R. Radzik, *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz – postać polsko-białoruskiego pogranicza*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2 (1996), z. 1, s. 56–57; Я.Я. Янушкевіч, *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч*, в: *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. У 2 т.*, т. 2: *Новая літаратура. Другая палова XVIII–XIX стагоддзё*, рэд. У.І. Мархель, В.А. Чамярыцкі, Мінск 2010, с. 198–199.

⁹ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta. Fars-wodewil w 1 akcie*, tłum. B. Krzyżanowska-Czarnowieska, w: *Klasika. В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта; К. Вераніцын. Тарас на Парнасе*, уклад. Я. Янушкевіч, Мінск 2008, с. 107, 112.

¹⁰ J. Gołąbek, *op. cit.*, s. 136–141; R. Radzik, *op. cit.*, s. 58–59. O skomplikowanej tożsamości narodowej ziemian na obszarach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego zob. M. Tarkowski, *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855–1881). Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018, s. 29 i n.

¹¹ W dziele tym pojawia się już mowa białoruska, którą posługują się między sobą chłopi. W. Dunin-Marcinkiewicz, *Sielanka. Opera w dwóch aktach*, Wilno 1846.

¹² Zob. *idem*, *Hapon. Powieść białoruska, z prawdziwego zdarzenia, w języku białoruskiego ludu napisana*, Mińsk 1855, s. 125; R. Ziemkiewicz, *op. cit.*, s. 725–726.

¹³ Szerzej zob. R. Ziemkiewicz, *op. cit.*, s. 724–728; O. Łatyszonek, E. Mironowicz, *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku*, Białystok 2003, s. 88–89; Я.Я. Янушкевіч, *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч...*, с. 201–233.

literackich, twórczością. Na jego karierze zaważyła jednak konfiskata w 1859 r. wydrukowanych dwóch ksiąg *Pana Tadeusza*, które Dunin-Marcinkiewicz przetłumaczył na język białoruski. Jednostkowa sytuacja została potraktowana jako zasada – wprowadzono zakaz drukowania tzw. utworów rosyjskich i ukraińskich „czcionką polską”. Bezpośrednio uderzyło to w twórczość białoruską, gdyż dotychczas taką literaturę i poezję drukowano alfabetem łacińskim¹⁴. Powyższe ograniczenia zniesiono dopiero na początku XX stulecia, w konsekwencji więc Dunin-Marcinkiewicz nie mógł wydawać drukiem kolejnych dzieł tworzonych w języku białoruskim. Skutkiem ubocznym polityki carskiej było zwiększanie znaczenia tych utworów, które zostały opublikowane przed 1859 r. W tym kontekście twórczość Dunin-Marcinkiewicza nie miała realnych konkurentów i mogła wejść do kanonu literatury białoruskiej¹⁵.

Pińską szlachtę pisarz stworzył w drugim okresie swej twórczości, w 1866 r.¹⁶ Gorzki wydzźwięk tej komediofarsy, przy tym zaakcentowany sądowo-prawny charakter, wiąże się z faktem, że od października 1864 do grudnia 1865 r. autor był tymczasowo aresztowany i przebywał na zamku Piszczalowskim w Mińsku¹⁷. Wobec niego toczyło się postępowanie o udział w powstaniu styczniowym¹⁸. Ostatecznie pisarza uniewinniono, ale stale znajdował się pod nadzorem władz¹⁹. *Pińska szlachta* w bardzo negatywny sposób przedstawia rzeczywistość prawną w guberni mińskiej. Tym samym nie miał żadnych nadziei na druk w Imperium Rosyjskim, co zwiększa wiarygodność przekazu. Nie musiał m.in. dokonywać autocenzury poprzez dostawianie się do wytycznych urzędów cenzorskich działających w Rosji²⁰. W konsekwencji mógł stworzyć obraz literacki zbliżony do rzeczywistości. Oczywiście nie oznacza to, że powstał utwór obiektywny, bowiem Dunin-Marcinkiewicz był nie tylko pisarzem, ale i szlachcicem zaangażowanym politycznie.

Pińska szlachta została odnaleziona już po śmierci Dunin-Marcinkiewicza, przez Aleksandra Jelskiego w 1884 r.²¹ Warto podkreślić, że cenzura nie pozwoliła

¹⁴ R. Radzik, *op. cit.*, s. 57; Я.Я. Янушкевіч, *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч...*, s. 222–224; Н. Мечковская, *Белорусский язык. Социолінгвістычныя очеркі*, Мюнхен 2003, s. 55–56.

¹⁵ Por. J. Gołabek, *op. cit.*, s. 139–141.

¹⁶ Na potrzeby polskiego czytelnika cytować będę utwór Wincentego Dunin-Marcinkiewicza w wersji polskojęzycznej, w tłumaczeniu przygotowanym przez praprawnuczkę autora – Barbarę Krzyżanśką-Czarnowieską (1954–2007). W: Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 103.

¹⁷ J. Januskiewicz, *op. cit.*, s. 18.

¹⁸ Był oskarżony już w marcu 1862 r. o rozpowszechnienie antypaństwowego utworu *Hutorki Staroho Deda*, skierowanego do chłopów, oraz o tłumaczenie na język białoruski utworu *Boże, coś Polskę. Пачынальнікі. З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад Г.В. Кісялёў, Мінск 2003, s. 143–144.

¹⁹ Szerzej zob. I. Навуменка, *Як стваралася „Пінская шляхта”*, „Роднае слова” (1992), № 7–8, s. 54–61.

²⁰ І.Я. Лепешаў, *Лінгвістычны аналіз тэксту*, Мінск 2009, s. 196. Cenzura w Rosji w 1862 r. uległa zastrzeżeniu (po odwilży, która rozpoczęła się w 1855 r.), a rok później przyporządkowano ją z resortu oświaty do spraw wewnętrznych. B. Mucha, *Dzieje cenzury w Rosji*, Łódź 1994, s. 122–130; D. Świerczyńska, *Recenzja*, „Pamiętnik Literacki” 87 (1996), nr 2, s. 250.

²¹ *Гісторыя беларускай літаратуры...*, s. 446.

wydrukować tego dzieła nie tylko za życia autora, ale nawet później. W 1889 r. odmówiono jej publikacji Mitrofanowi Downar-Zapolskiemu. Po raz pierwszy drukiem utwór ogłoszono w czasopiśmie „Wolna Białoruś” („Вольная Беларусь”) w 1918 r.²² Zatem zasięg dzieła był bardzo ograniczony, znany wąskiej grupie osób. Jego zadanie nie polegało jednak na oddziaływaniu na szerokie rzesze w momencie powstania, lecz na udokumentowaniu zachodzących procesów społecznych.

Szczegółową analizę tego dzieła należy rozpocząć od zdefiniowania pozycji społecznej głównych bohaterów. W zasadzie nie podejmowano tego zagadnienia, uważając, że nie ma w tej materii żadnych kontrowersji. Tytuł jednoznacznie informował, że chodzi o przedstawicieli stanu szlacheckiego. Pozwolę jednak nieco skomplikować to założenie. Mamy bowiem do czynienia z opisem szlachty, ale zdeklasowanej, która wówczas pod względem prawnym należała do kategorii jednodworców (ros. *однодворцы*)²³. Władze carskie wyodrębniły drobną szlachtę zamieszkującą ziemie dawnej Rzeczypospolitej jako osobną kategorię społeczną i prawną w latach 1831–1868²⁴. Osoby, które nie mogły wylegitymować swego pochodzenia, trafiały do tej znanej od dawna w Rosji kategorii. Ta grupa społeczna w guberniach wileńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, witebskiej i w obwodzie białostockim liczyła na początku lat trzydziestych XIX w. prawie 80 tys. osób dorosłych i w kolejnych dziesięcioleciach szybko się powiększała²⁵. Odtąd zdeklasowana szlachta została objęta poborem rekruckim (15-letnim), bardzo wysokim opodatkowaniem oraz ograniczoną wolnością osobistą (możliwością podróży do ok. 32 km od miejsca zamieszkania). W 1834 r. wydzielono specjalne struktury administracyjne jako okolice i zaścianki, liczące co najmniej 100 rodzin jednodworczych. Każda taka wspólnota (gmina) wybierała na trzyletnią kadencję wójta/ starostę oraz radę składającą się z poborcy podatkowego, nadzorca rezerwy zboża i sekretarza, a także 10 podsołtysów. Pełnili oni funkcje podatkowe i policyjne, w zamian za co zwolnieni byli z płacenia podatków w naturze i poboru do wojska, mogli również otrzymywać od wspólnoty wynagrodzenie w zależności od funkcji – do maksymalnie 100–200 rubli w skali roku. Wójt posiadał także

²² Zob. <http://archives.gov.by/index.php?id=254193> (dostęp: 25.10.2019).

²³ Charakterystyka jednodworców na podstawie: *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе*, т. 6 (1831), Ч. 2, Санкт-Петербург 1832, № 4977, с. 235–238; *ibidem*, т. 9 (1834), Ч. 1, Санкт-Петербург 1835, № 6734, с. 56–69; L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 615–637 (aneks: s. 637–640); J. Sikorska-Kulesza, *op. cit.*, s. 41, 48–49, 51–52, 61; I. Rychlikowa, *Deklasacja szlachty polskiej w Cesarstwie Rosyjskim. Spór o „Pułapkę na szlachtę” Daniela Beauvoisa*, „Przegląd Historyczny” 79 (1988), nr 1, s. 139, 146; И.А. Никотин, *Столетний период (1772–1872) русского законодательства в воссоединенных от Польши губерниях и законодательство о евреях (1649–1876)*, т. 2, Вильно 1886, с. 39–58.

²⁴ Zbiorczy katalog regulacji dotyczących jednodworców zob. *Общий алфавитный указатель ко Второму Полному собранию законов Российской Империи*, т. 2, СПб. 1885, с. 815–817.

²⁵ W połowie lat czterdziestych XIX w. jednodworców było ok. 90 tys. osób, a w momencie jej likwidacji zaliczano do nich niemal 150 tys. osób dorosłych. Wzrost ten wynikał nie tyle z dynamiki przyrostu demograficznego, ile z procesu weryfikacji stanu szlacheckiego.

uprawnienia sędownicze, co dotyczyło drobnych spraw, w których kara pieniężna nie przekraczała 5 rubli asygnacyjnych (tzw. karbowańców). W sprawach kryminalnych podlegali pod sądy powiatowe (od 1837 r. ujezdne). W 1846 r. zostali również włączeni pod nadzór gubernatorów i bezpośrednio policji ziemskiej (isprawników i przystawów stanowych). W konsekwencji nadzór – łącznie z prawem odwołania urzędników gminnych – oraz władza sądowo-policyjna spoczywały na sądzie ziemskim (w 1837 nastąpiło przemianowanie niższego sądu ziemskiego na sąd ziemski). Z dawnych wolności utrzymali uwolnienie od kary chłosty, nie zobligowano ich również do poddaństwa i pełnienia pańszczyzny. Świat szlachty jednodorczej przetrwał zaledwie 35 lat. Najpierw w 1868 r. jednodorców mieszkających w dobrach państwowych przyłączono do stanu chłopskiego, pozostałym zaś dano roczny termin na przejście do gmin miejskich lub wiejskich²⁶.

O tym, że Wincenty Dunin-Marcinkiewicz odnosi się do tej specjalnej grupy społecznej, świadczy charakterystyka wspólnoty, w której występują setnik i dzieśnięticy (odpowiednio wójt/ starosta i podsołtysi), co oczywiście nie miałyby miejsca we wspólnocie szlacheckiej. Ponadto sam początek utworu zawiera informację, że akcja dzieje się w szlacheckiej okolicy, a zatem w gminie jednodorców²⁷. Przyjęcie tej hipotezy oraz uwzględnienie odnotowanej w utworze pozycji majątkowej wskazują, że byli to jednodorczy zaliczający się do kategorii osób posiadających własną, samodzielnie uprawianą ziemię²⁸. Autor nie mógł tego wiedzieć, ale upamiętnia schyłkowy okres istnienia odrębnego stanu zdeklasowanej szlachty, która *de iure* zanikła trzy lata później.

Oczywiście możliwa jest odmienna interpretacja, jeżeli przyjmiemy, że Dunin-Marcinkiewicz opisuje rzeczywistość z lat dwudziestych i początku trzydziestych XIX stulecia. Wówczas mielibyśmy do czynienia z drobną szlachtą posiadającą jeszcze pełne prawa obywatelskie. Argumenty za wiążą się z inspiracją życiową z wczesnych lat życia autora, o czym szerzej w dalszej części tekstu. Mamy też bezpośrednią informację podaną w tekście, kiedy to Statkiewicz stwierdza: „Mnie sam Pan Jerzy Kobyliński szlachectwo potwierdził”²⁹. Wypowiedź ta może sygnalizować przynależność do stanu uprzywilejowanego, jednakże nie jest to argument wystarczający. W rewizjach prowadzonych od 1831 r. szlachcica, który był w stanie

²⁶ W guberniach północno-zachodnich do stanu szlacheckiego udało się przeniknąć do 1869 r. zaledwie 10 850 osobom. J. Sikorska-Kulesza, *op. cit.*, s. 61; M.B. Topolska, *Przemiany zachodnioeuropejskiego pogranicza kulturowego pomiędzy Bugiem a Dźwiną i Dnieprem*, Zielona Góra 2009, s. 60.

²⁷ В. Дунін-Марцінкевіч, *Пінская шляхта. Фарс-вадэвіль у адной дзеі*, в: *Класіка...*, с. 46.

²⁸ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 120.

²⁹ *Ibidem*, s. 120. Jerzy Kobyliński pracował jako sekretarz mińskiego marszałka gubernialnego od 1810 do co najmniej 1833 r. Zob. J.W. Gomulicki, *Cyprian Norwid. Przewodnik po życiu i twórczości*, Warszawa 1976, s. 287; *Deputacja Wywodowa Szlachty Guberni Mińskiej*, Mińsk 18 I 1833, w: A. Gieysztor, *Gieysztorowie z Plaskowicz*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 5 (2001), s. 116–118. Kobyliński był przyjacielem Dunin-Marcinkiewicza. Г.В. Кісялёў, *Спасцігаючы Дуніна-Марцінкевіча*, Мінск 1988, с. 102–103.

wylegitymować się dokumentami potwierdzającymi herbowe pochodzenie, ale nie posiadał ziemi i chłopów, również deklasowano do jednodworców³⁰. Powyższa hipoteza o historycznym przedstawieniu pełnoprawnego stanu szlacheckiego z lat dwudziestych i trzydziestych XIX w. wydaje się nieprawdopodobna, jeżeli uwzględni się narrację utworu. Ona zaś szczególnie mocno akcentuje tendencje do utożsamienia „szlachty pińskiej” z chłopami („mużycami”), co prowadzi do ciągłych kłótni i sporów prawnych³¹. Bohaterowie tego dzieła rozpaczliwie trzymają się swojej szlacheckiej tożsamości, pomimo że rzeczywistość prawna jest już zupełnie inna. Tę postawę chętnie wykorzystują urzędnicy, którzy starając się uzyskać przychyłność mieszkańców okolicy, zwracają się do nich słowami: „No panowie szlachta-bracia! Ja wasz krewny, ja wam brat!”³².

Próba zmierzenia się z nową rzeczywistością ustrojowo-prawną wiąże się również z postacią stanowego prystawa/ asesora. W dialogach „pińska szlachta” zawsze mówiąc o rzeczowym Kruczkowie, przypisuje mu tytuł asesora. Natomiast w opisie narracyjnym konsekwentnie stosowany jest termin „stanowy [prystaw]”³³. W świadomości szlacheckiej używa się nieistniejącej już od 1837 r. formy, co podkreśla sam dramaturg w przypisie, odnotowując: „W przeszłości asesorów, czyli obecnie prystawów stanowych, wybierały częściowo zgromadzenia szlacheckie, innych wyznaczały władze państwowe, których utożsamiano z Koroną [władzą państwową – K.Ł.] i dlatego Pińska Szlachta określała tych urzędników jako Najjaśniejsza Korona”³⁴. Autor tłumaczy w powyższym cytacie genezę wyrażenia „Najjaśniejsza Korona”, którego używali bohaterowie komedii, zwracając się do prystawa Kruczkowa³⁵. W latach sześćdziesiątych XIX w., w związku z centralizacją nominacji, był to już podział przestarzały, ale w świadomości i mowie nadal istniał³⁶. W kontekście tzw.

³⁰ L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 623.

³¹ W rzeczywistości jednodworczy byli pod względem kulturowym bliscy chłopom, co w szczególności dotyczyło posługiwania się językiem białoruskim. Zwraca na to uwagę E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia 1847–1928*, cz. 1, wyd. J. Iwaszkiewicz, Wilno 1931, s. 22.

³² W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 119.

³³ Słowa „asesor” (a) i „stanowy” (s) występują sześciokrotnie, B. Дунін-Марцінкевіч, *Пінская шляхта. Аўтэнтык*, в: *Класіка...*, с. 29 (1 x a), 30 (3 x a), 31 (1 x a), 34 (1 x s), 35 (1 x a), 36 (1 x s), 37 (1 x s), 38 (1 x s), 39 (1 x s), 40 (1 x s). Ten dualistyczny sposób przedstawienia Kruczkowa znika w tłumaczeniu na język polski. Niemal zawsze tytułowany jest jako asesor (z wyjątkiem identyfikacji osób na początku utworu, gdzie odnotowano go jako „przystaw”), W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 104. Por. I.Я.Лепешаў, *op. cit.*, с. 56–57.

³⁴ B. Дунін-Марцінкевіч, *Пінская шляхта. Аўтэнтык...*, с. 28: „Въ прежніе годы Аесоры, или засѣдатели, что нынѣ Становые приставы, однѣ избираемы были во время Дворянскихъ выборовъ, другіе назначаемы Правительствомъ, что называлось отъ Короны, – и потому послѣднихъ Пинская Шляхта обыкновенно величала Найяснѣйшей Короной”.

³⁵ Por. T. Bairašauskaitė, *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przegląd Historyczny” 89 (1998), nr 1, s. 125–129.

³⁶ Warto podkreślić, że w 1862 r. odbyły się ostatnie wybory szlacheckie, w których głosowano na marszałków powiatowych i gubernialnych. Po tej dacie urzędy te były również, jak w przypadku sędziów, obsadzone w drodze nominacji. L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty guberniji grodzieńskiej*,

językowego obrazu świata stanowi to odbicie potocznej i życzeniowej interpretacji otaczającego świata³⁷. Kontekst językowy jest głęboko zanurzony w nieistniejącej już przeszłości, czasach, które bezpowrotnie minęły, w których opisywane rodziny, przynajmniej nominalnie, posiadały równą pozycję, jak prystaw stanowy.

Fabula *Pińskiej szlachty* jest prosta i stosunkowo klasyczna³⁸. Mamy główny wątek oparty na miłości młodej kobiety i mężczyzny, którzy nie mogą zawrzeć związku małżeńskiego, gdyż obie rodziny skłóciły się ze sobą (Marysia to córka Tychona i Kuliny Protosowickich, a Hryćko – syn Iwana Ciuchaja-Lipskiego). Oba gospodarstwa położone są w jednym zaścianku w powiecie pińskim. Rodziny dzieli błąh na pozór spór. Iwan znieważył bowiem Tychona, nazywając go chłopem („mużykiem”), w wyniku czego obrażony zaatakował i pobił Ciuchaj-Lipskiego. Pokrzywdzony wniósł pozew do sądu ziemskiego. Sytuację próbuje wykorzystać Hryćko, który udaje się do okolicznego miasta³⁹, gdzie prosi prystawę, aby podczas rozsądzenia sprawy doprowadził obie rodziny do zgody i umożliwił zakochanym wziąć ślub. Oczywiście wiąże się to z wręczeniem łapówki w postaci dwóch zajęcy, trzech par cietrzewi i beczułki miodu. Po przybyciu prystawa do zaścianka prośbę powtarza Marysia, która naiwnie apeluje do przedstawiciela władzy, aby spór rozstrzygnął „nie po sędziowsku, a po chrześcijańsku”⁴⁰. Prośby o rozwiązanie sporu rodzin są początkiem kłopotów.

Obie strony przygotowują się na okoliczność prowadzonego śledztwa. Pozwany o pobicie Iwan Ciuchaj-Lipski namawia Kutorha, aby był świadkiem w sprawie. Tenże, mimo że nie widział całego zajścia, zobowiązuje się złożyć korzystne zeznanie w zamian za wydanie Marysi za mąż. Następnie swoim zeznaniem szantażuje dziewczynę, żądając od niej uległości⁴¹. Prystaw Kruczkow odkrywa jednak próbę

„Ateneum Wileńskie” 2 (1924), s. 423; T. Bairašauskaitė, *Kilka uwag o litewskich marszałkach powiatowych i gubernialnych. Wiek XIX – do powstania styczniowego*, „Przegląd Wschodni” 4 (1997), nr 2, s. 179–195. Por. E. Woyniłłowicz, *op. cit.*, s. 51–56.

³⁷ Por. M. Bugajski, A. Wojciechowska, *Językowy obraz świata a literatura*, w: *Język a kultura*, t. 13, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 153–159; J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, w: *Język a kultura...*, s. 11–40; G. Żuk, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przelomu wieków*, w: *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2010, s. 239–257; M. Kopińska, *Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata*, „Mundu bat begirada anitz. Un mundo muchas miradas” (2009), nr 2, s. 53–76.

³⁸ Analiza literacka dzieła zob. Я.Я. Янушкевіч, *Вініцэнт Дунін-Марцінкевіч...*, s. 226–229.

³⁹ W powiecie pińskim kwatery kapitana (isprawnika) ziemskiego mieściła się w Pińsku. Do lat sześćdziesiątych XIX w. powiat podzielony był na trzy, a później cztery stany. Kwatery prystaw pierwszego stanu znajdowała się w Łohiszynie, drugiego stanu – w Lubiszowie, a trzeciego stanu – w okolicy Płotnicy. *Памятная книжка Минской губернии за 1860 год*, Минск [1860]; *Памятная книжка Минской губернии за 1866 год*, Минск 1866, s. 214. Przyjmując hipotezę, że akcja dzieje się w zaścianku Alpień, Hryćko powinien udać się do Płotnicy, oddalonej o 36 km (w linii prostej). Pozostałe dwa miejsca odległe były o 87 i 118, a Pińsk o 73 km.

⁴⁰ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 105, 113.

⁴¹ *Ibidem*, s. 108, 111.

oszustwa i grozi sankcjami prawnymi wobec Kutorha. Powołuje się na dekret Piotra I z 10 sierpnia 1779 r. i na III Statut litewski, a konkretnie na rozdz. III, par. 375. Według niego takie działanie jest krzywoprzysięstwem (mimo że nie nastąpiło jeszcze złożenie zeznań) i stanowi przestępstwo kryminalne zagrożone zesłaniem na Syberię⁴². Oczywiście podstawa prawna zostaje zmyślona. Piotr I zmarł bowiem w 1725 r., we wspomnianym czasie panowała Katarzyna II. Natomiast Statut litewski został uchylony w guberniach białoruskich w 1831 r., a w pozostałych prowincjach północno-zachodnich dziewięć lat później⁴³. Niewątpliwie sam przepis prawny jest wymyślony przez Kruczkowa, gdyż rozdz. III składa się z 51 przepisów prawnych, zresztą artykułów, a nie paragrafów⁴⁴. Numer art. 375 jest symboliczny, bo żaden z rozdziałów nie zbliża się nawet do podobnej liczby przepisów. Był to dla ówczesnych odbiorców dzieła bardzo czytelny sygnał oszustwa, podobnie jak odwołanie się do ukazu Piotra I z 1779 r.

Rozpoczyna się przygotowanie do przeprowadzenia przez Kruczkowa śledztwa. Dziesiętnik wystawił przed budynkiem stół (z uwagi na dobrą pogodę), który nakrył specjalnym sukniem sędziowskim, natomiast pisarz przygotował dokumenty, wyjął kałamarz (il. 2). Zwołana zostaje przez dziesiętników i setnika cała okoliczna szlachta⁴⁵. Wszyscy przybyli wręczają organom policji drobne produkty (kury, ryby, miód pitny, suszone grzyby, węgorez). Działanie powyższe ma charakter zwyczajowych upominków, natomiast Kulina Protosowicka przynosi przystawowi stanowemu mieszek z pieniędzmi, co jest pierwszą jawną formą przekupstwa. Szlachta ukazana zostaje jako całkowicie zniewolona autorytetem Kruczkowa, który jawi się jako przedstawiciel cara i uosabia potęgę imperium. Nikt nie mówi ani nie myśli o równości szlacheckiej, uprawnieniach, przywilejach czy też zasadach prawnych. Według autora kontakt z organami policyjnymi to jeden wielki spektakl przekupstwa, gdyż ludność pogodzona z omnipotencją przystawa jedyną nadzieję na ratunek widzi w przekazywaniu łapówek.

Kruczkow rozpoczyna śledztwo od odczytania podstawy prawnej swojej działalności w terenie. „Według dekretu Pińskiego Sądu Ziemskiego, z 23 maja tego roku,

⁴² *Ibidem*, s. 112. Kara zesłania lub przesiedlenia była szczególnie groźna wśród jednodorców. W latach trzydziestych, czterdziestych i pięćdziesiątych XIX w. z guberni północno-zachodnich przesiedlono w głąb Rosji ok. 8 tys. mężczyzn z tej grupy społecznej. Działalność ta nasiliła się w latach sześćdziesiątych XIX w. V. Makarevich, *Deportacje okolic szlacheckich z guberni mińskiej w latach 1863–1864*, w: *Dwór i wieś na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Warszawa 2014, s. 58–59.

⁴³ S. Godek, *III Statut litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012, s. 701.

⁴⁴ *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego (...) teraz za szczęśliwego panowania Najjasniejszego Cesarza i Samowładcy Wszecchossy, Króla Polskiego Alexandra I*, Wilno 1819, s. 50–93.

⁴⁵ W świetle Rozporządzenia w Sprawie Ziemskiej Policji (*Положение о земской полиции*) z 1837 r. dziesiętnicy (podsoltysi) i setnicy (wójtowie) zobowiązani byli co tydzień informować przystawę stanowego o wszelkich incydentach w terenie. Wypełniali również wszelkie polecenia przełożonego. Szerzej zob. P.И. Байгуллин, *Развитие принципа территориальной юрисдикции в деятельности земской полиции Российской империи по реформе 1837 года*, „Вестник Челябинского государственного университета. Право” 33 (2012), s. 102–106.

2. Sąd przystawa w zaścianku pińskim w sztuce *Pińska szlachta* (reż. Mikołaj Pinihin) w Teatrze im. Janki Kupały w Mińsku, fot. Karol Łopatecki, 2019 r.

numer 2312, przybyłem w tą okolicę dla rozpatrzenia⁴⁶ sprawy kryminalnej o pobicie, którego dopuścił się Cichan Protosowicki na osobie Iwana Ciuchaj-Lipskiego⁴⁷. W tym miejscu należy się wyjaśnienie, że mimo powołania przez Aleksandra II w 1864 r. ziemstw oraz sądów pokoju, w guberniach północno-zachodnich nie były one wprowadzone w życie⁴⁸. Nadal więc funkcjonowały dotychczasowe struktury sędowo-policyjne, które w ujezdach (do 1837 r. powiatach) sprawowane były przez sądy ziemskie. Składały się one z ziemskiego kapitana (isprawnika) i 2–3 asesorów, a od 1837 r. przystawów⁴⁹. Ci ostatni nie byli już wybierani przez szlachtę, lecz mianował ich gubernator. Działali oni na terenie kilku gmin, na obszarach zwanych stanami, przy czym ich jurysdykcja nie obejmowała miast. Sąd ziemski był organem posiadającym stałą kancelarię składającą się z dwóch wydziałów. Pierwszy zajmował się sprawami sędowo-policyjnymi oraz śledztwami, a drugi nadzorował policję w zakresie realizacji zarządzeń administracyjnych. Co do zasady

⁴⁶ W zasadzie zgodnie z nomenklaturą prawną powinno być słowo „zbadanie” (*расследованія*). Prystaw Kruczkow przybył bowiem w okolicę szlachecką na śledztwo.

⁴⁷ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 114.

⁴⁸ D. Szpopier, *Rosja po wojnie krymskiej w pierwszej dekadzie rządów Aleksandra II (do 1866 roku)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 71 (2019), z. 1, s. 28–36.

⁴⁹ To przystawi stanowi, przy czym stan był okręgiem policyjnym składającym się z kilku gmin. Wówczas też formalnie przekształcono niższe ziemskie sądy w sądy ziemskie. Ю.Н. Снапковскій, Д.Л. Яцкевич, *Предисловие, в: Могилевская губерния. Государственные, религиозные и общественные учреждения (1772–1917)*, сост. Ю.Н. Снапковскій, Д.Л. Яцкевич, Минск 2014, с. 14–15, 21.

sąd miał wyznaczone miejsca odbywania posiedzeń, ale mógł wysłać przystawę, jak w opisywanym przypadku, który przybywał na miejsce przestępstwa w celu przeprowadzenia śledztwa i ewentualnego wymierzania kar sądowo-policyjnych⁵⁰.

Nadmienić należy, że ziemskie sądy powiatowe zostały przekształcone już w 1831 r. w sądy ujezdne, a dodatkowo w latach 1861–1868 w guberni mińskiej obowiązywał stan wojenny, podczas którego istniały sądy policyjne (w składzie sędziego powiatowy, asesor i komisarz nominowany przez gubernatora) oraz specjalne sądy wojskowe⁵¹. W 1860 r. przeprowadzono również ważną reformę rozdzielającą kompetencje sądowe i dochodzeniowe. Wprowadzono wówczas „śledczego” (*судебный следователь*), który wchodził w skład sądów ujezdnych i zobowiązany był do gromadzenia materiału dowodowego i prowadzenia śledztwa. Mimo to nadal w drobnych sprawach, w których uprawnionym do wydawania kar sądowo-policyjnych był m.in. sąd ziemski, zachowano dotychczasowy układ z przystawami stanowymi, czego przykład stanowi analizowana wyżej sprawa⁵².

Cały proces dowodowy w utworze opiera się jedynie na zeznaniach szlachty. Pokrzywdzony jest w stanie wystawić trzech, a podejrzany nie ma żadnego świadka (Kutorh był tymczasowo aresztowany, tym samym nie dopuszczono go do składania zeznań). W rzeczywistości nie ma to jednak żadnego znaczenia, śledztwo kończy się po kilku chwilach. Jego celem jest nie tyle dojście do prawdy obiektywnej, ile pobranie gratyfikacji finansowych. Prystaw podsumowuje poczynione ustalenia i wydaje postanowienia o kosztach śledztwa. Oczywiście po raz kolejny odwołuje się do wymyślonych przepisów prawnych. Tym razem w absurdzie posuwa się znacznie dalej. Wskazuje bowiem na dekret Elżbiety Piotrówny z 1895 r. (która

⁵⁰ *Полное собрание законов Российской империи...*, т. 12 (1837), Ч. 1, № 10305, с. 463–483; Т.І. Доўнар, А.І. Арлоўская, А.В. Кожар, *Гісторыя дзяржавы і права Беларусі*, Мінск 2018, с. 126–150; Д.М. Аказеев, *Развитие системы работы с кадрами полиции Российской империи (XVIII – начало XX века). Историко-правовое исследование*, Москва 2017, с. 89. Por. G. Smyk, *Odrębności rosyjskiego modelu zarządu cywilnego w guberniach Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 5, red. A. Gaca, A. Górak, Z. Naworski, Lublin–Toruń–Wrocław 2013, s. 414–415; В.А. Томсинов, *Судебная система Российской империи в XVIII – первой половине XIX века*, „Вестник Московского университета. Серия 11: Право” 5 (2016), с. 3–24.

⁵¹ *Фонды Национального исторического архива Беларуси. Справочник*, сост. Г.Е. Акулович [и др.], Минск 2006, с. 65; M. Tarkowski, *Stan wojenny w prowincjach północno-zachodnich Imperium Rosyjskiego i jego wpływ na status prawny poddanych cesarza Aleksandra II (1855–1881)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 71 (2019), z. 1, s. 43–51, 54.

⁵² И.В. Упоров, *Учреждение судебных следователей как начало модернизации судебной системы Российской империи во второй половине XIX в.*, „Наука и современность” 42 (2016), с. 166–170; Ч.Н. Ахмедов, *Судебный следователь в правоохранительной системе России: становление, развитие и законодательное оформление его деятельности*, „Вестник Санкт-Петербургского Университета МВД России” (2014), № 3, с. 11–19; Р.А. Григорьевич, *Правовой статус должностных лиц полиции, уполномоченных осуществлять дознавательно-следственную деятельность в Российской империи (конец XVIII – середина XIX века)*, „Общество и Право” (2015), № 3, с. 18–21.

w rzeczywistości panowała w latach 1741–1762) i Katarzyny II z 23 września 1903 r. (która rządziła w latach 1762–1796). Farsę stanowi fakt, że nominalnie są to lata, które jeszcze nie nastąpiły (dzieło napisano w 1866 r.). Zastraszona szlachta nie zwraca uwagi na treść, tylko na władczą postawę i gest przystawa. Oczywiście w podstawie prawnej musi znaleźć się odwołanie do III Statutu litewskiego, po raz kolejny do nieistniejącego przepisu (rozdz. VIII, par. 193)⁵³. Oskarżony Protosowicki ma uiścić grzywnę w wysokości 20 rubli, a za koszty podróży i opłaty kancelaryjne musi zapłacić odpowiednio 16 i 10 rubli. Analogiczne opłaty i kary pieniężne powinien uiścić również poszkodowany Lipski (w wysokości połowy kwoty nałożonej na oskarżonego). Świadkowie mają zapłacić po 9 rubli, gdyż bójkę widzieli, ale stron nie rozdzielili, a pozostali po 3 ruble, „która zajścia nie widziała, za to, że nie widziała”⁵⁴. Następnie przystaw stwierdza: „No, to dobrze. Śledztwo zakończone. Teraz będzie sąd”. Na co szlachta zdezorientowana zebraniem przed chwilą opłat zadaje pytanie:

– O Boże, co jeszcze będzie?

– A co będzie. Wiadomo, sędownik obedrze wszystkich do czysta i pojedzie sobie z Bogiem.

Przygotowany wyrok ma następującą treść: „Według dekretu władzy Jego Wysokości Imperatora, tymczasowo obecnej tu w składzie asesora i jego sekretarza⁵⁵, wysłuchali sprawy o następującym położeniu: Iwan Ciuchaj-Lipski nazwał Cichana Protosowickiego muzykiem [chłopem – K.Ł.]. Ten, za taką obrazę pobił Lipskiego, na co ten ostatni przedstawił Świadków. Prześledziwszy tą sprawę, w czasowej obecności, w myśl dekretu Najjaśniejszego pana Piotra Wielkiego, z 1988 roku, marca 69-dnia, konsekwentnie i zgodnie ze Statutem Litewskim, rozdziału 5-go, paragrafu 18-go orzekam”⁵⁶.

Oskarżony skazany zostaje na 25 różg i grzywnę w wysokości 25 rubli. Analogiczne kary otrzymują wszyscy – poszkodowany („jako obrażającemu godność osobistą Protosowickiego”) 15 różg wymierzonych na dywanie i 15 rubli; świadkowie za nierozdzielenie bijących się po 10 rubli i różg, w końcu wobec całej zebranej szlachty zasądza się po 5 różg na dywanie i 5 rubli kary. Do tego dochodzi konieczność zapłacenia za stemplowy papier – po 5, 3, 2 i 1 rublu⁵⁷.

Oczywiście szlachta nie kwestionuje absurdałnego wyroku, nie zwraca uwagi nawet na daty podstawy prawnej (rok 1988 i 69 dzień marca)⁵⁸. Nie protestuje też

⁵³ Zob. Г.М. Праневіч, *Літоўскі статут 1588 г. і сатырычная традыцыя ў камедыі В. Дуніна-Марцінкевіча „Пінская шляхта”*, „Вестнік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук” 1 (2007), s. 18–31.

⁵⁴ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 114.

⁵⁵ W oryginale: „участковаго засадацеля і яго пісьмавадзіцеля”.

⁵⁶ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 115.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Tym razem przystaw trafia w istniejący przepis Statutu litewskiego, którego sens jest jednak zupełnie inny, a dotyczy oprawy wyznaczonej w wianie na dobrach ziemskich przez męża żonie. *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 201.

z uwagi na sam fakt zasądzenia chłosty, której to sankcji nie powinni otrzymywać⁵⁹. Jednakże to kary cielesnej „szlachta pińska” boi się najbardziej, gdyż stanowi to symboliczny dowód zrównania jej z „mużycami”. Jediną nadzieją jest przekupstwo. Najpierw szlachta prosi o pomoc pisarza i wręcza mu łapówkę. Ten radzi przygotować sędziemu dobry prezent. Komplet sędziowski odgrywa przed zgromadzeniem kłótnię. Sędzia wykrzykuje, że zmiana wyroku nie jest możliwa w świetle dekretu z 75 (*sic!*) września 1884 r., ale z uwagi na instancję pisarza podejmie ryzyko. Strony procesowe wyrażając swą wdzięczność, składają się na podarunek w wysokości 150 rubli, a świadkowie dokładają się po 5 rubli każdy. Kruczkow unieważnia kary cielesne i nakazuje pogodzić się stronom, a także wyrazić zgodę na ślub Hryčki i Marysi. Prystaw na zakończenie przemawia do szlachty: „Myslicie, że przyjemnie mi poniżać krew szlachecką? Ja przecie sam szlachcic, wasz krewny, ale co zrobisz? Służba – nie družba. Prawo, kochani, prawo!”⁶⁰.

W dalszej części tekstu odbywają się zaręczyny, w których swatem jest sam prystaw. Tu autor znakomicie oddaje zwyczaje lokalnej ludności⁶¹. Swat powinien być przepasany ręcznikiem, ustalany jest posag, sposób organizowania wesela i przenosin. Kruczkow wykorzystuje sytuację i proponuje podpisanie pomiędzy rodzinami umowy, a co za tym idzie, opłaty ugodowej w postaci 3 kopiejek⁶². W tym kontekście autor sugeruje, że wyrok sądowy – zarówno dokumentacja, jak i grzywny – nie trafią do sądu, zostaną przejęte przez prystawę i pisarza. Szlachcic Olpeński stwierdza bowiem: „Nie byłby urzędnikiem sądowym – zebrał karbowanice [papierowe ruble – K.Ł.] i jeszcze kopiejki odbiera. Natura ich już taka: bez kopiejek i ćwiartek, jak potrawa bez soli, nijak się nie obejdzie. Kopiejki i ćwiartki do skarbu, a karbowanice – do kieszeni”⁶³. Założenie to wydaje się zasadne, gdyż prystaw stanowy nie mógł złożyć do sądu ziemskiego dokumentacji zawierającej aż tak zmanipulowane akty normatywne.

Poziom łapówkarstwa ukazany zostaje w rozmiarach gigantycznych i niewątpliwie przesadzonych. Kruczkow nakłada podczas śledztwa kary pieniężne w wysokości 72 rubli i pobiera opłaty za przyjazd w wysokości 24 rubli. Wyrok sądowy to kolejne 70 rubli oraz 14 rubli za opłaty sądowe (poszliny). Łącznie wynosi to 180 rubli (bez uwzględnienia sum pieniężnych zebranych od pozostałej

⁵⁹ J. Sikorska-Kulesza, *op. cit.*, s. 49; L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 631.

⁶⁰ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 116–117. Kruczkow jest oczywiście przedstawicielem wylegitymowanej szlachty wywodzącej się z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Niektórzy oceniają tę postać jako Białorusina „chorującego na pańskość”. J. Gierowska-Kałuża, *Polacy i Białorusini we wzajemnych opiniach w latach 1918–1921*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 42 (2007), s. 37.

⁶¹ Por. J. Gołąbek, *op. cit.*, s. 133–135.

⁶² Por. F. Gryciuk, *Ukraińskie wesela w parafii kornickiej konstantynowskiego powiatu siedleckiej guberni (na podstawie oświadczeń zebranych materiałów z nutami opracowanymi przez Mikołaja A. Jańczuka)*, w: *Uniwersalizm i tradycja w kulturze. Aktualność kultury ludowej*, cz. 3, red. A. Roguska, M. Danielak-Chomać, Siedlce 2015, s. 98–99.

⁶³ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 118.

zgrupowanej szlachty). W postaci łapówki przekazane zostaje ok. 200 rubli, nie licząc darowanych produktów. Aby uświadomić sobie skalę nadużyć opisanych w tej komedii, warto wskazać, że rocznie w 1860 r. kapitan ziemski otrzymywał 422, a przystaw stanowy – 280 rubli. Wysokie zaś wynagrodzenie śledczego, które miało zapobiegać łapówkarstwu, wynosiło 1000 rubli⁶⁴. Opisane w komedii zjawisko nie stanowiło tajemnicy wśród centralnych organów państwowych. W 1859 r. przygotowując reformy służb policyjnych, zwracano uwagę na ogromne nadużycia finansowe związane z wykorzystywaniem uprawnień administracyjno-ekonomicznych, niedookreślony zakres obowiązków, iluzoryczną odpowiedzialność za nielegalne działania i powszechne przekupstwo⁶⁵. Analogicznie oceniano sytuację wśród organów sądowych, które dopuszczały się – oprócz łapówkarstwa – również błędnej interpretacji przepisów prawnych w celu osiągnięcia własnych korzyści majątkowych⁶⁶.

Na zakończenie utworu następują uroczystości związane ze zrękowinami. Wydaje się, że wszystko skończy się dobrze. Szlachta w zasadzie jest zadowolona z efektu pracy sądu, spodziewała się po nim wszystkiego najgorszego. W rzeczywistości straciła „tylko” gotówkę, uniknęła natomiast kar cielesnych, zesłania na Syberię itp. Wówczas następuje niespodziewany zwrot akcji. Prystaw Kruczkow, kiedy już wszyscy są podpici, zaczyna skłócać pomiędzy sobą mieszkańców zaścianka. Na osobności insynuuje wybranym szlachcicom, że inni nazywają ich chłopami. Oczywiście jednodworczy nie wynieśli żadnej nauki z niedawno odbytego śledztwa oraz procesu. Rozpoczyna się kłótnia, która przeradza się w bójkę, część prosi przystawę o pomoc w uspokojeniu sytuacji. Kruczkow odmawia, a podczas odjazdu informuje, że zjawi się na pewno, gdy tylko zostanie złożona skarga do sądu ziemskiego⁶⁷. Wspomniany przeze mnie we wstępie Jazep Januszkiewicz sugeruje, że autor przedstawia prowokację państwa rosyjskiego w skłócaniu mieszkańców ziem dzisiejszej Białorusi⁶⁸. Założenie takie nie wydaje mi się zasadne, raczej dostrzec należy skrajnie patologiczne działania przystawów, którzy w tworzeniu konfliktów i wywoływaniu antagonizmów widzą szanse na realne wzbogacenie się. Składane skargi stanowią dla nich znakomity dochód, z którego nie zamierzają rezygnować.

Na tym utwór się kończy, jednak współczesne adaptacje dzieła prowadzą narrację dalej. Sędzia wraz z pisarzem podrzucają bijącym drągi, natomiast sami oddalają się na wozie naładowanym prezentami i pieniędzmi. Szlachta stojąca w samej bieliźnie podnosi kije, zdziera koszule, a z piersi zdejmuje bławaty, które nakłada na drągi. Na chorągwiach przedstawione są symbole odwołujące się do

⁶⁴ А.Д. Градовский, *Собрание сочинений*, т. 9: *Начала русского государственного права*, ч. 3: *Органы местного управления*, СПб. 1904, с. 319–320; И.В. Упоров, *op. cit.*, с. 169.

⁶⁵ А.Д. Градовский, *op. cit.*, с. 318–320.

⁶⁶ D. Szporer, *op. cit.*, s. 27.

⁶⁷ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 120.

⁶⁸ J. Januszkiewicz, *op. cit.*, s. 20.

3. Zakończenie sztuki *Pińska szlachta* (reż. Mikołaj Pinihin) w Teatrze im. Janki Kupały w Mińsku, fot. Karol Łopatecki, 2019 r.

tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego, powstania kościuszkowskiego i listopadowego⁶⁹. W adaptacji przesunięto więc wydarzenia w czasie, na okres przed powstaniem styczniowym, wskazując, że niesprawiedliwość, niepraworządność oraz degradacja ekonomiczna stanowią impuls do wypowiedzenia posłuszeństwa carowi (il. 3). Natomiast Hryćko i Marysia wyjeżdżają do miasta, aby tam szukać szczęścia i lepszego losu.

Ostatnimi czasy w białoruskim środowisku naukowym rozgorzał spór o autorstwo *Pińskiej szlachty*⁷⁰. Zwracano uwagę, że generalnie Dunin-Marcinkiewicz nie poruszał w swoich dziełach tematyki prawnej i biurokratycznej. Utwór ten powinien więc napisać człowiek, który był dobrze zorientowany w arkanach prawa, być może prawnik – wskazywano m.in. na adwokata Franciszka Boguszewicza⁷¹ lub pisarza pińskiego Stefana Kuklińskiego⁷² jako potencjalnych autorów dzieła.

⁶⁹ Tak też dzieło kończy się w prezentowanych w Polsce spektaklach [w Teatrze Rampa: <https://www.teatr-rampa.pl/archiwalne/pinska-szlachta,80> (dostęp: 28.10.2019)]. E. Kaniuk, *Pińska szlachta, teatr jednego asesora*, <https://teologiapolityczna.pl/edwin-kaniuk-pi-ska-szlachta-teatr-jednego-asesora> (dostęp: 28.10.2019).

⁷⁰ Н. Мечковская, *Винцент Дунин-Марцинкевич не был автором водевиля „Пинская шляхта”*, „Wiener Slavistischer Almanach” 46 (2000), s. 225–238; *eadem*, *Белорусский язык...*, s. 93–106; А.Л. Ильин, *Кропку ставіць пакуль рана*, „Arche” (2011), z. 3, s. 457–462.

⁷¹ M. Brenszajn, *Bahuszewicz Franciszek*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 233–234.

⁷² А. Ильин, *Кто же является автором «Пинской шляхты»?* „Гістарычная Брама” (2007), № 1, <http://brama.brestregion.com/nomer22/artic24.shtml> (dostęp: 10.11.2019).

Zauważano również, że *Pińska szlachta* stoi na wyższym poziomie artystycznym niż inne utwory Dunin-Marcinkiewicza. W końcu podkreślano, że dzieło zostało napisane w pińskim dialekcie. Hipotezy te wywołały ponowne zainteresowanie naukowców *Pińską szlachtą* i biografią jej autora.

Powyższe wątpliwości wydają się bezpodstawne, bowiem wiele różnorodnych źródeł historycznych jednoznacznie wskazuje na autora dzieła⁷³. Ferment badawczy doprowadził do ponownego przeanalizowania dokumentów archiwalnych, a w konsekwencji odkryto, że postacie i okoliczności opisywane w *Pińskiej szlachcie* prawdopodobnie nawiązywały częściowo do wydarzeń, z którymi zetknął się Dunin-Marcinkiewicz. Akcja farso-wodewilu dzieje się w zaścianku „O.”, a jeden z bohaterów nazywa się Olpieński. Tymczasem we wsi Olpienie (Альпéнь, obecnie w rejonie stolińskim), położonej na Polesiu, w ujeździe pińskim, 12 maja 1849 r. Dunin-Marcinkiewicz napisał wiersz *Wiosna!*⁷⁴. Odkryto również, że w miejscowości tej żył niejaki Jan Ciuchaj-Lipski. Był on katolikiem, lecz ożenił się z prawosławną i w tej wierze mieli wychowywać dzieci. Te jednak zostały ochrzczone we wspólnocie wyznaniowej ojca. Przeciwno niemu wszczęto postępowanie karne, sprawa zaś toczyła się przez 33 lata (1837–1870). Dzieci trafiły trzykrotnie do Mińska (od osady do dawnej stolicy guberni jest 210 km), gdzie skłaniano je do przejścia na prawosławie. Podczas takich obowiązkowych wypraw dzieci nocowały w konsystorze katolickim. Biskupem był wówczas Mateusz Lipski, u którego w 1839 r. Dunin-Marcinkiewicz pracował⁷⁵.

Badania archiwalne Zmiciera Drozda wskazują, że Wincenty Dunin-Marcinkiewicz przeżył, jako kancelista mińskiego sądu kryminalnego, bardzo podobną do opisywanej w komedii historię. 26 listopada 1831 r. wziął ślub z Józefą Baranowską, co było następstwem porwania wybranki przez Marcinkiewicza. Rodzice panny młodej poinformowali o przestępstwie i zwrócili się o pomoc do gubernatora wojennego. W konsekwencji sprawa trafiła do władz policyjnych

⁷³ Я.Я. Янушкевіч, *Беларускі Дудар. Прабл. славян. традыцыі і ўплываў у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча*, Мінск 1991; М. Хаўстовіч, *Загадка „Пінскае шляхты”?*, в: *Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта*, Вып. 2, рэд. М. Хаўстовіч, Мінск 2002, с. 90–96; Л. Тарасюк, *Загадка аўтарства „Пінскай шляхты”*, в: *Працы кафедры...*, с. 84–89; М. Хаўстовіч, *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч як аўтар „Пінскае шляхты”*, в: *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і працэс...*, с. 77–82; Г. Кісялёў, *„Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча: праблемы тэксталагіі і атрыбуцыі*, „Acta Albaruthenica” 8 (2008), s. 98–112; І.Я. Лепешаў, *op. cit.*, с. 194–209.

⁷⁴ Wieś Olpień była wsią zaściankową, zamieszkałą przez niemal samą szlachtę. W 1870 r. żyło tam 597 przedstawicieli jednodworców. Szlachta w powiecie pińskim (w dwudziestolecu międzywojennym) liczyła 20% wszystkich mieszkańców. У. Ліпскі, *Я: праўдзівыя апавяд пра твой і мой радавод*, Мінск 1998; R. Horoszkiewicz, *Wieś Osowa w powiecie stolińskim*, „Ziemia. Ilustrowany Dwutygodnik Krajoznawczy” 15 (1930), nr 9, s. 171–173. Zob. <https://belsat.eu/pl/news/alpien-czyli-ostatni-zascianek-na-bialorusi/>; <http://leszkiewicz.narod.ru/olpien.html> (dostęp: 2.11.2019).

⁷⁵ Odkrycie archiwalne jest zasługą Włodzimierza Lipskiego. У. Ліпскі, *Дунін-Марцінкевіч і пінская шляхта: спроба літаратурнага адкрыцця*, „Літаратура і мастацтва” (1994), № 6 (с. 5, 12), 7 (с. 13–14), 8 (с. 13–15), 9 (с. 13–14).

– tymczasowo aresztowano Wincentego i Józefę, sprawę jednak ostatecznie przekazano do sądu konsystorskiego. Tenże uznał ślub za ważny i ukarał nowożeńców trzydniowymi rekolekcjami. Rodzina panny młodej próbowała nadać sprawie charakter karny – oskarżyła Marcinkiewicza o porwanie 14-latki (w rzeczywistości miała dwa i pół roku więcej), kradzież pierścionka itp.⁷⁶ W *Pińskiej szlachcie* widoczny jest wyraźny wpływ tej historii, a główna bohaterka Marysia została, podobnie jak żona Marcinkiewicza, przedstawiona jako 16-latka.

Analiza historyczno-prawna dzieła jednoznacznie wskazuje, że autor do jej napisania nie musiał mieć wykształcenia prawniczego. Wszystkie akty normatywne zostały przez autora zmyśnione, z wyjątkiem Statutu litewskiego. Ten jednak jest wykorzystywany instrumentalnie, bez żadnych wzmianek świadczących o znajomości jego treści⁷⁷. Aby napisać ten utwór, wystarczyło uczestniczyć w podobnych sytuacjach, które przedstawiono w dramacie. Schemat fabularny został uzupełniony oceną działalności sądów ziemskich i przystawów stanowych. Wincenty Dunin-Marcinkiewicz jako właściciel Lucynki, deputat szlachecki w Mińsku oraz wieloletni pracownik konsystorza, a także sądów mińskich kompetencje takie posiadał. Miał niewątpliwie wyrobioną ocenę poziomu kultury prawnej wśród mieszkańców, jak i urzędów policyjnych oraz organów sądowych⁷⁸.

Analiza *Pińskiej szlachty* jest niepełna bez uwzględnienia kontekstu powstania styczińskiego na terenach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Odnośnie do ziem wchodzących w skład Rusi Białej duże znaczenie odegrała pierwsza wydawana w języku białoruskim (przy wykorzystaniu alfabetu polskiego) gazeta zatytułowana „Музыка́я прауда”, która adresowana była do chłopów. Pomiedzy lipcem 1862 a czerwcem 1863 r. zostało wydanych siedem numerów tej gazety⁷⁹. Główna problematyka dotyczyła pańszczyzny i realizacji jej zniesienia w świetle Ustawy o włościanach uwolnionych od zależności poddańczej. W gazecie redagowanej przez Wincentego Konstantego Kalinowskiego potępiano konieczność wykupu ziemi, wprowadzenie nowych podatków i zachowanie starych (pogłównego). Reforma ograniczyła również jurysdykcję sądów wiejskich (do spraw cywilnych). W konsekwencji chłopów w większym stopniu zetknęli się z urzędnikami i sędziami,

⁷⁶ З. Дрозд, *Невергагодная гісторыя шлюбу Вінцэнта Марцінкевіча*, „Наша Ніва” (15 VII 2015), № 26 (911), с. 13.

⁷⁷ Analizowane dzieło stanowi niewątpliwie kolejny dowód na żywotność Statutu litewskiego w kulturze, nauce i świadomości społecznej, istniejącej nawet po uchynieniu jego mocy obowiązującej. S. Godek, *III Statut litewski w dobie porozbiorowej – stan badań nad dziedzictwem prawa litewskiego*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 492–494.

⁷⁸ Odmienne H. Мечковская, *Белорусский язык...*, s. 106. Autorka widzi w odwołaniu do Statutu litewskiego nawiązanie do dawnej tradycji orzecznictwa sądowego sprzed 1831/1840 r. Przyjmuje również, że granicą powstania dzieła (*terminus ante quem*) był rok 1862, kiedy rzekomo zlikwidowano sądy ziemskie (co oczywiście nie jest prawdą).

⁷⁹ Pełna edycja (transliteracja z alfabetu łańsińskiego na alfabet białoruski), łącznie ze skanami gazet, zob. <http://kalinouski.arkushy.by/archives/mp.htm#mp1> (dostęp: 26.10.2019).

w szczególności z sędziami ziemskimi i ich przedstawicielami w terenie – przystawami stanowymi. Doświadczenie nie było pozytywne. W gazecie problem zdzierstwa, nieuczciwości urzędników oraz sędziów zajmuje jedno z głównych miejsc⁸⁰.

Korelacja pomiędzy utworem *Szlachta pińska* a „Muzycką praudą” jest daleko posunięta. Kluczowy punkt zbieżny stanowiła negatywna ocena biurokracji i sądownictwa państwowego. Przede wszystkim podkreślano arbitralność i samowolę urzędników policyjnych i sędziów, którzy nawet bez podstawy prawnej byli w stanie ograbić chłopów⁸¹. W ostatnim numerze, z czerwca 1863 r., znalazło się podsumowanie sytuacji chłopskiej (białoruskiej). Kalinowski zwracał przede wszystkim uwagę na negatywną rolę urzędników i sędziów (określił ich jako „sądowych krwio pijców”). „Płacili na posierednika, na praulenje, starszynam, pisaram okružnym, asesoram – da Boh wiedaje komu nie płacili – da usio nie pytaliś kudy jduć naszymy hroszy. Usi nas kryudzili da usi obdzierali; biu nas silniejszyj, kryudzili bohatszyj – a na toje nidzie nie było sprawiedliwości. My usio mouczali, da słuchali, usim kłanialiś, za usio cierpieli žduczny konca”⁸².

***

Podsumowując, *Pińska szlachta* to utwór niezwykle ważny dla białoruskiej kultury narodowej, a jednocześnie stanowiący znakomite źródło ukazujące kulturę prawną epoki⁸³. Jest to dzieło, które w unikalny sposób prezentuje kondycję szlachty zdeklasowanej (jednodworców), tuż przed jej ostateczną likwidacją *de iure* w 1869 r. Mimo formy komedii świadomość i kultura prawna tej grupy społecznej jawią się w wyjątkowo ciemnych barwach. Według Wincentego Dunin-Marcinkiewicza wszechwładza sądu ziemskiego i działających na terenie stanów przystawów jest omnipotentna. Natomiast znajomość przepisów prawa, przysługujących wolności wśród jednodworców stoi na niezwykle niskim poziomie. Jedyne sposoby na załatwienie sprawy strony widzą albo w oszustwie (przekupywanie

⁸⁰ [W.K. Kalinowski], [brak tytułu], „Muzyckaja Prauda” 1 (1862), s. 1–2: „Sześć let uże minulo jak packali hawaryć a swabodzie muzyckoj [początek prac nad reformą uwłaszczeniową prowadzoną przez Siegieja Łanskiego – K.Ł.]. Hawaryli, talkowali i pisali mnoho, a niczoho nie zrabili. [...] Paralili Kancelaryi, zrabili sud, jakby heto nie usio rouno brać u sraku czy z sudom, czy bez suda. Parabili Pisarou, Pasrednikou a usio za muzyckije hroszy i wiekije hroszy i wielkije hroszy – czort ich wiedaje na szto; dla toho chyba, kab zapisywali u księżki, jako mnoho napiszuc na sraках muzyckich”. Por. M. Tarkowski, *Poglądy społeczno-polityczne Waleriana Wróblewskiego. Szkic do obrazu działalności politycznej rodziny Wróblewskich*, „Studia Prawnoustrojowe” 26 (2014), s. 329–330.

⁸¹ [W.K. Kalinowski], [brak tytułu], „Muzyckaja Prauda” 4 (1862), s. 2: „A za naszymy hroszy naznaczaje czynounikami hte, eh szto adno sami ludziej hlumiac druhim hlumici pazwalajuc i Boha niebajac sia. Hetaki czynounik niedawiedzie uże da rozumu – jon kali i niema prykazu Cara, to sam wydumaje sposob jak abadraci biedny narod”.

⁸² *Idem*, [brak tytułu], „Muzyckaja Prauda” 7 (1863), s. 1.

⁸³ Szerzej o możliwościach badania kultury prawnej na podstawie dzieł literatury zob. M.T. Lizisowa, *U podstaw idei prawa w Panu Tadeuszu*, w: *Od strony Kresów. Studia i szkice*, red. H. Bursztyńska, T. Budrewicz, S. Musijenko, Kraków 1994, s. 125–131.

świadków), albo we wszechobecnym łapówkarstwie, z czego zresztą przedstawiciele władz w pełni korzystają. Uwagę zwraca ciągle odwoływanie się do III Statutu litewskiego, który już od 26 lat nie obowiązywał. W świadomości szlacheckiej stanowi symbol wymiaru sprawiedliwości, podobnie jak zlikwidowany w 1837 r. asesor. Rzeczywistość językowa jest głęboko zanurzona w nieistniejącej już przeszłości, w czasach gdy „szlachta pińska” oraz urzędnicza, a także magnaci posiadali równą pozycję prawną.

Pomimo zakorzenienia językowego obrazu świata w czasach przeszłych autor ukazuje jednodworców pińskich jako pozbawionych „ducha szlacheckiego”. Ta grupa społeczna zostaje całkowicie złamana przez władzę carską i jej aparat policyjno-sądowy oraz administracyjny. Największą obelgą jest nazwanie kogoś wśród mieszkańców zaścianka chłopem („muzykiem”), a jednocześnie nikt nie zwraca uwagi, że urzędnicy naruszają przynależne ich pozycji prawa i wolności, odróżniające ich od stanu włościańskiego. To nie we władzach państwowych widzą realne zagrożenie swojej pozycji, lecz wśród sąsiadów. Potwierdzenie tego stanu rzeczy dostrzec można w powstaniu styczniowym, gdy zdeklasowana szlachta z guberni mińskiej nie poparła zrywu niepodległościowego⁸⁴. Nie dziwi też bezproblemowa akcja zrównania jednodworców z chłopstwem, zakończona w 1869 r. Negatywnie oceniona zostaje solidarność stanu szlacheckiego – przystaw jest także szlachcicem, który bez skrupułów wykorzystuje swoją władzę⁸⁵. Magnateria i zamożna szlachta, które w poprzednim stuleciu wykorzystywały jeszcze na zasadach klientelizmu szlachtę zaściankową i gołotę w realizacji celów politycznych, gospodarczych i militarnych, w drugiej połowie XIX w. od grupy tej się odcinają i ją porzucają⁸⁶. Dzieło Dunin-Marcinkiewicza stanowi smutny obraz wyalienowania tych ludzi, którzy żyją w zamkniętej społeczności, obok chłopów, ziemian i mieszczan.

Obecne adaptacje mają nieco inny wydźwięk. Zakończenie akcentuje, że wśród drobnej szlachty, represjonowanej prawnie i ekonomicznie przez władze rosyjskie, powstaje myśl niepodległościowa. Przesuwa się również czas utworu – na okres przed powstaniem styczniowym. Podniesienie się z kolan, założenie chorągwi związanych z Wielkim Księstwem Litewskim to elementy ukazujące kształtowanie się narodu białoruskiego (il. 3). To w oryginale nie występuje, w gruncie rzeczy pokrywa się jednak z duchem utworu.

⁸⁴ Na ziemiach dzisiejszej Białorusi i Litwy zdeklasowana szlachta w zasadzie nie brała udziału w powstaniu. Szacunkowe badania wskazują, że stanowiła ona od 1,5% do 4,4% ogółu. W ocenie ówczesnych nawet ci, którzy uczestniczyli w walkach, robili to pod przymusem. Główną grupą powstańców były inteligencja oraz dworoiństwo. V. Makarevich, *op. cit.*, s. 59–61, 64, 67.

⁸⁵ Podobna ocena dotycząca ziem południowo-zachodnich zob. *Rok 1863 na Ukrainie. Pamiętnik nieznanego autora*, wyd. E. Kozłowski, Kraków 1979, s. 17, 22–23. Autor zwraca uwagę, że deklamację biedoty szlacheckiej przeprowadzano przez elitę z tej samej grupy społecznej (marszałków podczas akcji legitymizacji szlachectwa). Por. D. Beauvois, *Polacy na Ukrainie, 1831–1863. Szlachta polska na Wołyniu Podolu i Kijowszczyźnie*, Paryż 1987, s. 137; I. Rychlikowa, *op. cit.*, s. 140–141.

⁸⁶ Szerzej o stosunkach patron-klient w Rzeczypospolitej szlacheckiej zob. U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, Warszawa 2001.

Analizowane dzieło jest bardzo wartościowe pod względem oceny funkcjonowania organów policyjno-sędowych, przede wszystkim przystawa stanowego. Jego pozycja ukazana zostaje jako niepodważalna, oparta na autorytecie państwa (wszyscy zwracają się do Kruczkowa „Najjaśniejsza Korona”) oraz gminnym aparacie administracyjnym (dziesiętnicy/ podsołtysi i setnicy/ wójt). Jednakże organy policyjno-sędowe nie dążą do zapewnienia ładu i nie stanowią gwarancji sprawiedliwości. Wręcz przeciwnie, osoby zasiadające na tych urzędach posuną się do wszystkiego, co przyniesie im gratyfikacje finansowe. Łapówkarstwo jest tylko jednym z tych elementów⁸⁷. Aby zmusić strony do gratyfikacji finansowych, przystaw świadomie eskaluje dotkliwość norm prawnych, błędnie interpretując przepisy prawa, a nawet wymyślając akty prawne⁸⁸. Przynajmniej część opartych na takiej podstawie prawnej sankcji nigdy nie trafia do skarbu państwa i nie jest zewidencjonowana w sędach ziemskich (co podważa wiarygodność zachowanej dokumentacji tej instytucji). Prystaw dopuszcza się również skłócania ludzi, aby mieć okazję po raz kolejny wykorzystać finansowo spierających się. Oczywiście skala zjawiska z uwagi na jego specyfikę jest nieokreślona, z kart utworu wynika, że łapówki przekraczały nawet sumę opłat oraz zasędzonych grzywien.

Na zakończenie należy podkreślić, że wymiar sprawiedliwości w utworze Dunin-Marcinkiewicza jawi się jako kpina niemająca nic wspólnego z jakimikolwiek normami i zasadami prawnymi⁸⁹. Dominują prywatnie, wykorzystanie słabszych przez osoby wchodzące w skład organów sędowo-policyjnych. Charakterystyczna jest pieśń śpiewana przez szlachtę, wyrażająca powyższą opinię:

Jeśli zaczniesz coś z prawnikiem,
Przegrasz jak z awanturnikiem!
On narobi takich sztuczek,
Że zagina wszystko w kruczek,
Ile byś się w łeb nie drapał,
Będziesz się za kieszeń łapał.
Nie dasz sam – to cię zadręczy.
Nie na darmo bajka uczy:
Koza w lesie zbiera łozę,

⁸⁷ Por. A. Chwalba, *Imperium korupcji w Rosji i w Królestwie Polskim w latach 1861–1917*, Kraków 1995. O łapownictwie wśród przystawów stanowych zob. *ibidem*, s. 85, 126–128.

⁸⁸ Oczywiście konwencja farso-wodewilu nakazuje stosowanie paradoksów, karykaturalnego wyolbrzymiania zjawiska. Mowa tu przede wszystkim o przywoływanych aktach normatywnych: abstrakcyjnych latach ich powstania (w przyszłości) i charakterystycznych błędach związanych z datacją (miesiąc licząc 75 dni).

⁸⁹ W odmowie wydania *Pińskiej szlachty* drukiem w 1889 r. generał-gubernator wileński Iwan Kachanow użył znamiennej argumentacji: „Takie dzieło, w której wizerunek urzędnika – stanowego przystawa – który wszędzie jest nazywany najjaśniejszą koroną, jest ukazany w negatywnym świetle, trudno opublikować, a zwłaszcza kalendarzu, który jest przeznaczony do dystrybucji wśród miejscowej ludności” (tłum. – K.Ł.), cyt. za: *3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, Уклад. Г.В. Кісялёў, Мінск 1977, s. 168.

Wilko rozdziera w lesie kożę,
 Wilka zdziera muzyk Jan,
 A muzyka – szlachcic pan!
 Pana rozdziera jurysat.
 A jurystę – diabłów trzysta!⁹⁰

The Judicial and Legal Reality of *Odnodvortsy* in the Light of Wincenty Dunin-Marcinkiewicz's Work *The Nobility of Pinsk*

Abstract

The article presents an analysis of historical and legal reality depicted in Wincenty Dunin-Marcinkiewicz's work *The Nobility of Pinsk*. It is the work of utmost importance for the Belarusian national culture, and an outstanding primary source depicting the legal culture of the epoch. *The Nobility of Pinsk* was written in 1866, and it reflects the situation of the degraded nobility who after 1831 was ranked as the *odnodvortsy* – 'owners of one homestead'. They had their own laws and duties that placed them between the *dvorians* and the peasantry. Despite the text's form of comedy, the political culture of this class was painted in extremely dark colours. According to Wincenty Dunin-Marcinkiewicz, the judicial and police omnipotence of the land court and local court *pristavs* was total. On the other hand, the knowledge of law and their liberties among the *odnodvortsy* was at a very low level. The only way for them to settle the case was either through fraud (to bribe witnesses) or through omnipresent corruption. What draws attention is constant reminding of the Third Lithuanian Statute, which – despite being legally invalid for 26 years (1840) – was notoriously quoted in court, for it was regarded as the symbol of the judiciary by the contemporaries. Under the pretence of the cited normative acts which in fact did not exist or did not apply, the problem of non-application of the rules of law in judicial and police organs and far-reaching corruption is emphasised.

Судебно-правовая действительность однодворцев в свете произведения Викентия (Винцента) Дунин-Марцинкевича *Пинская шляхта*

Аннотация

В статье был проведен анализ исторически-правовой действительности, представленной в пьесе Викентия Дунин-Марцинкевича *Пинская шляхта*. Это произведение необыкновенно важное для национальной белорусской культуры и одновременно оно является отличным источником, показывающим правовую культуру эпохи. *Пинская шляхта* была написана в 1866 г. и представляет действительность деклассированной знати, которая после 1831 г. была причислена к однодворцам. У нее были собственные законы и обязанности, из-за которых ее место в общественной иерархии было между дворянством и крестьянством. Несмотря на комедийную форму, правовая культура этой шляхты предстает в исключительно темном цвете. Согласно Дунин-Марцинкевича, полицейско-судебное всевластие Земского суда и действующих на местах приставов – всемогуще.

⁹⁰ W. Dunin-Marcinkiewicz, *Pińska szlachta...*, s. 107.

В то время как среди однодворцев знание закона и полагающихся им свобод находится на очень низком уровне. Единственный способ разрешить дело стороны видят или в обмане (подкуп свидетелей) или во вездесущем взяточничестве. Нужно обратить внимание на то, что все время они напоминают о 3-м *Литовском статуте*. Несмотря на то, что он уже 26 лет (с 1840 г.) был недействительным, на него постоянно ссылаются в суде, так как для современников он являлся символом правосудия. Под предлогом цитируемых нормативных актов, которые в действительности не существуют или не действуют, подчеркивались проблемы неприменения правовых норм судебно-полицейскими органами и коррупции в крупном масштабе.

Bibliografia

Źródła drukowane

Dunin-Marcinkiewicz W., *Hapon. Powieść białoruska, z prawdziwego zdarzenia, w języku białoruskiego ludu napisana*, Mińsk 1855.

Dunin-Marcinkiewicz W., *Pińska szlachta. Fars-wodewil w 1 akcie*, tłum. B. Krzyżanowska-Czarnowieska, w: *Класіка. В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта; К. Вераніцын. Тарас на Парнасе*, уклад. Я. Янушкевіч, Мінск 2008, с. 103–121.

Dunin-Marcinkiewicz W., *Sielanka. Opera w dwóch aktach*, Wilno 1846.

Rok 1863 na Ukrainie. Pamiętnik nieznanego autora, wyd. E. Kozłowski, Kraków 1979.

Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego (...) teraz za szczęśliwego panowania Najjasniejszego Cesarza i Samowładcy Wszecrossyy, Króla Polskiego Alexandra I, Wilno 1819.

Woyniłłowicz E., *Wspomnienia 1847–1928*, cz. 1, wyd. J. Iwaszkiewicz, Wilno 1931.

Класіка. В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта; К. Вераніцын. Тарас на Парнасе, уклад. Я. Янушкевіч, Мінск 2008.

Общий алфавитный указатель ко Второму Полному собранию законов Российской Империи, т. 2, СПб. 1885.

Пачынальнікі. З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст., уклад Г.В. Кісялёў, Мінск 2003.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, т. 6 (1831), ч. 2, Санкт-Петербург 1832.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, т. 9 (1834), ч. 1, Санкт-Петербург 1835.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, т. 12 (1837), ч. 1, Санкт-Петербург 1838.

Оpracowania

Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, w: *Język a kultura*, t. 13, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 11–40.

Augustyniak U., *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, Warszawa 2001.

Bairašauskaitė T., *Kilka uwag o litewskich marszałkach powiatowych i gubernialnych. Wiek XIX – do powstania styczniowego*, „Przegląd Wschodni” 4 (1997), nr 2, s. 179–195.

Bairašauskaitė T., *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przegląd Historyczny” 89 (1998), nr 1, s. 125–129.

- Beauvois D., *Polacy na Ukrainie, 1831–1863. Szlachta polska na Wołyniu Podolu i Kijow-szczyźnie*, Paryż 1987.
- Brensejtn M., *Bahuszewicz Franciszek*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 233–234.
- Bugajski M., Wojciechowska A., *Językowy obraz świata a literatura*, w: *Język a kultura*, t. 13, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 153–159.
- Chwalba A., *Imperium korupcji w Rosji i w Królestwie Polskim w latach 1861–1917*, Kraków 1995.
- Gajkowska C., *Dunin-Marcinkiewicz Wincenty*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, z. 4, Wrocław 1974, s. 588–589.
- Gierowska-Kałuż J., *Polacy i Białorusini we wzajemnych opiniach w latach 1918–1921*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 42 (2007), s. 35–67.
- Gieysztor A., *Gieysztorowie z Płaskowicz*, „*Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*” 5 (2001), s. 61–110.
- Godek S., *III Statut litewski w dobie porzobiorowej – stan badań nad dziedzictwem prawa litewskiego*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 473–499.
- Godek S., *III Statut litewski w dobie porzobiorowej*, Warszawa 2012.
- Gołąbek J., *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz. Poeta polsko-białoruski*, Wilno 1932.
- Gomulicki J.W., *Cyprian Norwid. Przewodnik po życiu i twórczości*, Warszawa 1976.
- Gryciuk F., *Ukraińskie wesele w parafii kornickiej konstantynowskiego powiatu siedleckiej guberni (na podstawie osobiście zebranych materiałów z nutami opracowanymi przez Mikołaja A. Jańczuka)*, w: *Uniwersalizm i tradycja w kulturze. Aktualność kultury ludowej*, cz. 3, red. A. Roguska, M. Danielak-Chomać, Siedlce 2015, s. 87–175.
- Horoszkiewicz R., *Wieś Osowa w powiecie stolińskim*, „*Ziemia. Ilustrowany Dwutygodnik Krajoznawczy*” 15 (1930), nr 9, s. 171–173.
- Januszkiewicz J., *Pierwszy antykolonialny utwór białoruskiego komediopisarstwa, albo z kogo się śmiejemy?*, w: *Дунін-Марцінкевіч, Пінская шляхта*, [пер. на англ., беларус., нямец., пол. і рус.], уклад. Я. Янушкевіч, Мінск 2008, с. 18–21.
- Kaniuk E., *Pińska szlachta, teatr jednego asesora*, <https://teologiapolityczna.pl/edwin-kaniuk-pi-ska-szlachta-teatr-jednego-asesora> (dostęp: 28.10.2019).
- Kopińska M., *Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata*, „*Mundubat begirada anitz. Un mundo muchas miradas*” (2009), nr 2, s. 53–76.
- Lizisowa M.T., *U podstaw idei prawa w Panu Tadeuszu*, w: *Od strony Kresów. Studia i szkice*, red. H. Bursztyńska, T. Budrewicz, S. Musijenko, Kraków 1994, s. 125–131.
- Łatyszonek O., Mironowicz E., *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku*, Białystok 2003.
- Makarevich V., *Deportacje okolic szlacheckich z guberni mińskiej w latach 1863–1864*, w: *Dwór i wieś na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Warszawa 2014, s. 57–74.
- Mucha B., *Dzieje cenzury w Rosji*, Łódź 1994.
- Radzik R., *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz – postać polsko-białoruskiego pogranicza*, „*Białoruskie Zeszyty Historyczne*” 2 (1996), z. 1, s. 55–68.
- Rychlikowa I., *Deklasacja szlachty polskiej w Cesarstwie Rosyjskim. Spór o „Pułapkę na szlachtę” Daniela Beauvois*, „*Przegląd Historyczny*” 79 (1988), nr 1, s. 121–147.
- Sawianowska-Mochowa Z., *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo*, Warszawa 1990.
- Sikorska-Kulesza J., *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Pruszków 1995.
- Smyk G., *Odrębności rosyjskiego modelu zarządu cywilnego w guberniach Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 5, red. A. Gaca, A. Górak, Z. Naworski, Lublin–Toruń–Włocławek 2013, s. 403–424.

- Szczuka L., *Marszałkowie szlachty guberniji grodzieńskiej*, „Ateneum Wileńskie” 2 (1924), s. 423–429.
- Szpeciński A., *Antoniny Kłoskowskiej koncepcja kultury narodowej jako źródło inspiracji*, „Kultura i Społeczeństwo” 55 (2011), nr 2–3, s. 73–83.
- Szpoper D., *Rosja po wojnie krymskiej w pierwszej dekadzie rządów Aleksandra II (do 1866 roku)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 71 (2019), z. 1, s. 11–39.
- Świerczyńska D., *Recenzja*, „Pamiętnik Literacki” 87 (1996), nr 2, s. 243–257.
- Tarkowski M., *Poglądy społeczno-polityczne Waleriana Wróblewskiego. Szkic do obrazu działalności politycznej rodziny Wróblewskich*, „Studia Prawnoustrojowe” 26 (2014), s. 327–336.
- Tarkowski M., *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855–1881). Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018.
- Tarkowski M., *Stan wojenny w prowincjach północno-zachodnich Imperium Rosyjskiego i jego wpływ na status prawny poddanych cesarza Aleksandra II (1855–1881)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 71 (2019), z. 1, s. 41–55.
- Topolska M.B., *Przemiany zachodnioeuropejskiego pogranicza kulturowego pomiędzy Bugiem a Dźwiną i Dnieprem*, Zielona Góra 2009.
- U 25-letniuju hadauščtnu śmierci W. Dunin-Marcinkiewiča, „Naša Niwa” 5 (1910), nr 48, s. 721–722.
- Zasztowt L., *Koniec przywilejów – degradacja drobnej szlachty polskiej na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w latach 1831–1868*, „Przegląd Wschodni” 1 (1991), z. 3, s. 617–637.
- Ziemkiewicz R., *Wincuk Dunin-Marcinkiewič, jako życie i literaturnaje znaczenie*, „Naša Niwa” 5 (1910), nr 48, s. 722–724.
- Żuk G., *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przelomu wieków*, w: *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2010, s. 239–257.
- Аказеев Д.М., *Развитие системы работы с кадрами полиции Российской империи (XVIII – начало XX века). Историко-правовое исследование*, Москва 2017.
- Ахмедов Ч.Н., *Судебный следователь в правоохранительной системе России: становление, развитие и законодательное оформление его деятельности*, „Вестник Санкт-Петербургского Университета МВД России” (2014), № 3, с. 11–19.
- Байгутлин Р.И., *Развитие принципа территориальной юрисдикции в деятельности земской полиции Российской империи по реформе 1837 года*, „Вестник Челябинского государственного университета. Право” 33 (2012), с. 102–106.
- Градковский А.Д., *Собрание сочинений*, т. 9: *Начала русского государственного права*, Ч. 3: *Органы местного управления*, СПб. 1904.
- Григорьевич Р.А., *Правовой статус должностных лиц полиции, уполномоченных осуществлять дознавательно-следственную деятельность в Российской империи (конец XVIII – середина XIX века)*, „Общество и Право” (2015), № 3, с. 18–21.
- Доўнар Т.І., Арлоўская А.І., Кожар А.В., *Гісторыя дзяржавы і права Беларусі*, Мінск 2018.
- Дрозд З., *Невергадная гісторыя шлюбу Вініэнта Марцінкевіча*, „Наша Ніва” (15 VII 2015), № 26 (911), с. 13.
- Дрозд З., *Таямніцы Дуніна-Марцінкевіча*, Вільня 2018.
- 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, Уклад. Г.В. Кісялёў, Мінск 1977.
- Ильин А., *Кто же является автором «Пинской шляхты»? „Гістарычная Брама”* (2007), № 1, <http://brama.brestregion.com/nomer22/artic24.shtml> (dostęp: 10.11.2019).
- Ільін А.Л., *Кропку ставіць пакуль рана*, „Arche” (2011), z. 3, s. 457–462.
- Кісялёў Г., *„Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча: праблемы тэксталогіі і атрыбуцыі*, „Acta Albaruthenica” 8 (2008), s. 98–112.

- Кісялёў Г.В., *Спасцігаючы Дуніна-Марцінкевіча*, Мінск 1988.
- Лепешаў І.Я., *Лінгвістычны аналіз тэксту*, Мінск 2009.
- Ліпскі У., *Дунін-Марцінкевіч і пінская шляхта: спроба літаратурнага адкрыцця*, „Літаратура і мастацтва” (1994), № 6 (с. 5, 12), 7 (с. 13–14), 8 (с. 13–15), 9 (с. 13–14).
- Ліпскі У., *Я: праўдзівы аповяд пра твой і мой радавод*, Мінск 1998.
- Мечковская Н., *Белорусский язык. Социолінгвістычныя очеркі*, Мюнхен 2003.
- Мечковская Н., *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч не быў аўтарам водевіля „Пінская шляхта”*, „Wiener Slawistischer Almanach” 46 (2000), s. 225–238.
- Могилевская губерния. Государственные, религиозные и общественные учреждения (1772–1917)*, сост. Ю.Н. Снапковский, Д.Л. Яцкевич, Минск 2014.
- Навуменка І., *Як стваралася „Пінская шляхта”*, „Роднае слова” (1992), № 7–8, с. 54–61.
- Никотин И.А., *Столетний период (1772–1872) русского законодательства в воссоединенных от Польши губерниях и законодательство о евреях (1649–1876)*, т. 2, Вильно 1886.
- Палынская Ц., *Драматургічныя творы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча на сцэне тэатра імя Янкі Купалы*, в: *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і працэс міжславянскіх літаратурных узаемазвязяў. Матэрыялы V Міжнародных Ракаўскіх чытаньняў (в. Пяршаі Валожынскага раёна, 20 чэрвеня 2004 года)*, Мінск 2005, с. 62–67.
- Праневіч Г.М., *Літоўскі статут 1588 г. і сатырычная традыцыя ў камедыі В. Дуніна-Марцінкевіча „Пінская шляхта”*, „Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук” 1 (2007), с. 18–31.
- Тарасюк Л., *Загадка аўтарства „Пінскай шляхты”*, в: *Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта*, Вып. 2, рэд. М. Хаўстовіч, Мінск 2002, с. 84–89.
- Томсинов В.А., *Судебная система Российской империи в XVIII – первой половине XIX века*, „Вестник Московского университета. Серия 11: Право” 5 (2016), с. 3–24.
- Упоров И.В., *Учреждение судебных следователей как начало модернизации судебной системы Российской империи во второй половине XIX в.*, „Наука и современность” 42 (2016), с. 166–170.
- Фонды Национального исторического архива Беларуси: справочник*, сост. Г.Е. Акулович [и др.], Минск 2006.
- Хаўстовіч М., *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч як аўтар „Пінскае шляхты”*, в: *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і працэс міжславянскіх літаратурных узаемазвязяў. Матэрыялы V Міжнародных Ракаўскіх чытаньняў (в. Пяршаі Валожынскага раёна, 20 чэрвеня 2004 года)*, Мінск 2005, с. 77–82.
- Хаўстовіч М., *Загадка „Пінскае шляхты”?*, в: *Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта*, Вып. 2, рэд. М. Хаўстовіч, Мінск 2002, с. 90–96.
- Янушкевіч Я.Я., *Беларускі Дудар: Прабл. славян. традыцый і ўплываў у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча*, Мінск 1991.
- Янушкевіч Я.Я., *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч*, в: *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. У 2 т., т. 2: Новая літаратура. Другая палова XVIII–XIX стагоддзё*, рэд. У.І. Мархель, В.А. Чамярыцкі, Мінск 2010, с. 198–233.

Netografia

- <http://archives.gov.by/index.php?id=254193> (dostęp: 25.10.2019).
- <http://kalinouski.arkushy.by/archives/mp.htm#mp1> (dostęp: 26.10.2019).
- http://kupalauski.by/performances/large_stage/pinsk-nobility/?afisha=33092 (dostęp: 27.06.2019).
- <https://belsat.eu/pl/news/alpien-czyli-ostatni-zascianek-na-bialorusi/>; <http://leszkiewicz.narod.ru/olpien.html> (dostęp: 2.11.2019).

<https://www.svaboda.org/a/873132.html> (dostęp: 27.10.2019).

<https://www.teatr-rampa.pl/archiwalne/pinska-szlachta,80> (dostęp: 8.11.2019).

Karol Łopatecki, dr hab., prof. UwB, pracownik Wydziału Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku. Jego zainteresowania dotyczą historii prawa, dziejów organizacji wojskowej ze szczególnym uwzględnieniem teorii zdolności finansowych państwa i rewolucji militarnej. Prowadzi również badania nad kartografią, a także historią regionalną Podlasia (k.lopatecki@uwb.edu.pl).

Karol Łopatecki, dr hab., professor of the University of Białystok, employed at the Faculty of History and International Relations, University of Białystok. His scholarly interests cover the history of law, history of military organisation with special focus on the theories of financial capacities of the state and military revolution. He also conducts research on cartography and regional history of Podlasie and the Branicki Family (k.lopatecki@uwb.edu.pl).